

ПРИРОДА ТА ЗМІСТ ПРАВА СВОБОДИ ТВОРЧОСТІ

Реальне наповнення будь-якого права, у тому числі й права на творчість, залежить від його змісту. Наскільки він є реальним, наскільки він є гарантованим, наскільки уповноважена особа здатна у суспільстві його реалізувати, – настільки це право є забезпеченим. Право на свободу творчості полягає у тих можливостях, які надаються суб'єкту законом, і гарантіях їх непорушності. Слід виділяти проголошені можливості та проголошені і належним чином матеріально і організаційно забезпечені (реальні). Перші моделюються на рівні ідеальної моделі диспозиції норми права, мають перспективний характер, і з часом можуть стати своєрідною «*fata morgana*» як, наприклад, право на житло. Якщо держава і людина один перед одним відповідальні, то відповідно кожен з них не повинен брати на себе таких обов'язків, які завідомо не можуть бути виконані. Завідоме невиконання зобов'язань у цивільному праві повинно бути винятком. Особливо це стосується випадків забезпечення реалізації природних прав.

При забезпеченні державою своїх зобов'язань перед народом у сфері надання можливостей для реалізації природних прав повинні бути задіяні всі можливі державні інституції. Хоч як не парадоксально, але у сфері забезпечення приватних інтересів фізичних та юридичних осіб часто звертаються до випробуваних засобів і перш за все надання додаткової компетенції уповноваженим державним органам чи створення таких органів. У зв'язку з тим виникають внутрішні протиріччя між призначенням приватних прав та механізмом їх забезпечення, в основі якого різні рівні правового регулювання. Горизонтальні відносини, що засновані на свободі та рівності їх учасників, можуть лише субсидіарно забезпечуватися відносинами влади-підкорення і то постільки, поскільки вони не суперечать призначенню природних прав. Зміст реальних відносин визначається умовами реалізації права, підставами виникнення цих прав і обов'язків, правовим становищем суб'єктів, їх волевиявленням тощо.

Зміст правовідносин, що виникають при реалізації права на творчість, має галузевий характер. Як відзначає В.Ф. Яковлев, на структуру і особливості правовідносин впливає галузевий предмет і метод [1, с.381]. Це стосується і змісту правовідносин, що виникають на приватній основі при реалізації права на творчість. У той же час у приватному праві слід розрізняти ідеальну (середньозважену) модель диспозиції норми права та реальні правовідносини, що складаються залежно від спеціального чи індивідуального правового становища носія такого права. Індивідуальне правове становище носія права здатне впливати на механізм його забезпечення. Так, можливість реалізації права на творчість творця-початківця та визнаного майстра зовсім різні. Це враховує навіть законодавство. Так, якщо для професора кафедри його загальне навантаження збільшується у бік наукової роботи, то для асистента навпаки – у бік навчальної роботи.

Уже сам закон повинен містити оптимальну модель вирішення змісту проголошеного абсолютного суб'єктивного права. Таке вирішення може бути двояке: або визначати міру можливої поведінки, або встановлювати межі такої юридично значимої поведінки. Іншими словами, мова йде про те, що законодавець у сфері приватного права дозволяє все, окрім забороненого законом. У приватному праві громадяни самостійно регулюють відносини між собою на основі принципу приватної автономії [2, с.3].

В юридичній науці набула поширення теза про те, що правовідносини мають юридичний та фактичний зміст [3, с.112]. При цьому деякі виділяють і вольовий зміст правовідносин [4, с.478]. Якщо під фактичним змістом розуміються вольові дії чи взаємодії учасників правовідносин, то під юридичним – суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Стала загальноприйнятою теза, що зміст права складають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які особа посідає. Якщо розглядати суб'єктивне цивільне право як гарантовану та забезпечену державою можливість учасника цивільних правовідносин поводити себе певним чином у стосунках із іншими їх учасниками, де носій такого права по суті наділяється гарантованою (забезпеченою нормами права та можливістю застосування примусу до зобов'язаних осіб) можливістю здійснення певних дій на свою користь (користь третіх осіб), то юридичний обов'язок – міра належної поведінки зобов'язаної особи, що виявляється в активних чи пасивних діях. Таким чином, носій суб'єктивного права може, а не повинен поводити себе певним чином, в той час як носій юридичного обов'язку завжди повинен його виконати, у тому числі, на вимогу третіх осіб чи відповідного державного органу.

Така правова конструкція була б, на наш погляд, бездоганною стосовно свободи права на творчість, якби не одна обставина. Суб'єктивне право розглядається як реалізована правоздатність. Право як елемент правоздатності може так і залишитися, якщо його носій через виражене у встановленій (сприйнятій) чинним законодавством формі волевиявлення не переведе його в суб'єктивне цивільне право. Іншими словами, або ми повинні припустити, що природні права людини і є одночасно суб'єктивними або шукати іншу правову конструкцію.

Перше нам видається більш привабливим як із сутності самих природних (наданих від народження) прав, так і їх призначенням. На відміну від економічних чи політичних прав, які для переведення їх з режиму елемента правоздатності потребують певних юридичних фактів чи стану, які загалом прийнято розглядати як передумови набуття цих суб'єктивних прав, природні суб'єктивні права набуваються лише через один юридичний факт – народження. Отже, стосовно природних прав, до яких ми й віднесли право на творчість, ми можемо допустити їх тотожність. Звідси й зміст суб'єктивного права на творчість співпадає із змістом такого елемента правоздатності, як право на творчість. У зв'язку з тим зазначалося, що за змістом це, по суті, комплекс належних особі формальних правових можливостей з набуття, наявності та розпорядження правами і обов'язками [5, с.189].

Якщо виходити з наведеного, то ми можемо й визначитися в змісті права на творчість. Воно, на наш погляд, включає в себе: право займатися (пробувати займатися) творчою діяльністю чи ні; право вибору одного або декількох одночасно видів творчої діяльності; право вибору філософської ідеї (ракурсу внутрішнього світогляду) такої діяльності; право знайомитися із здобутками попередників та інших творців в обраному та інших напрямках творчої діяльності (право на інформацію про результати творчої діяльності); право на отримання кваліфікованої професійної освіти; право на отримання допомоги у своїй творчості; право об'єднуватися у творчі союзи із іншими творцями; право на вибір організаційно-правової форми творчості; право вибирати і визначати своє правове становище при створенні результатів творчої діяльності; право на вибір засобів зовнішнього вираження творчого результату; право на вибір іміджу чи псевдоніму; право на оформлення результату творчої діяльності чи знищення всіх матеріалів і носіїв; право за згоди автора чи його правонаступників після його смерті продовжити творчий задум. В такому разі виникає теоретична проблема вияснення юридичної природи продовження творчої діяльності одним із співавторів, або зовсім іншим автором започаткованої за життя концептуальної розробки чи проекту. Образно говорячи, це світло тієї далекої і уже згаслої зірки, яке світить і обігріває віддалені закутки галактики довгий ще час. На наш погляд, тут мова йде якраз про той випадок, коли творчість переживає самого автора, а його ідея має ніби власне правове значення. Підхоплена іншими, вона все одно зберігає концептуальність її родоначальника.

Вважаємо, що такі випадки є проявом такої спеціальної правоздатності, яку доцільно назвати фантомною. Загалом введення нових правових категорій у право є досить делікатною справою і це необхідно добре аргументувати. Спробуємо зробити це і ми. Так, в праві вже давно відзначаються ситуації збереження чи резервування права за ще не народженою чи вже померлою людиною. Визнавати їх суб'єктами права ми не можемо. Але як пояснити з теоретичної точки зору право на отримання житлової площі і на ще ненароджену дитину, чи збереження за нею права успадкувати майно померлого до її народження батька (ст.529 ЦК Української РСР).

Фантомна правоздатність не пов'язується з суб'єктом, а його значимість для людства. Тож випадки настання фантомної правоздатності, особливо стосовно права на творчість, є досить обмеженими. Фантомна правоздатність – право неіснуючого суб'єкта бути носієм певних правомочностей за передбачених законом умов. Іншими словами, мова більшою мірою йде про особисті права та особистість такого творця. Така правоздатність характеризується такими властивостями:

- 1) виникає лише на підставі вказівки закону;
- 2) реалізується в рамках закону і за наявності передбачених законом юридичних фактів;
- 3) не пов'язується із наявним суб'єктом права;
- 4) забезпечена юридичними можливостями її реалізації.

Таким чином, творча особистість може мати в подальшому фантомну правоздатність до творчості. Це дає можливість правової оцінки її внеску у створений на основі її ідей результат, а для правонаступників – наявності майнових і немайнових прав. Наприклад, творчий колектив на основі висунутої ідеї здійснив розробку і включив автора цієї ідеї до числа співавторів. Вдячні учні видають після смерті свого вчителя його роботу (докторську дисертацію), яку той так і не спромігся довести до видання як монографію.

Визначаючи зміст права на творчість, ми не можемо обійти питання про характер цього права та його межі. Не дивлячись на те, що це право є конституційним, природним, воно як цивільне право віднесено до групи прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи. Так, в ст.301 проекту ЦК України встановлено, що фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Тож право на творчість пов'язується із свободою, як необхідною умовою його здійснення. Свобода розкривається через здатність самостійно приймати рішення й панувати над собою при перетворенні формальної можливості у дійсність.

Поняття свободи творчості є поліаспектним соціальним і правовим явищем й пов'язується з можливістю приймати рішення відповідно до своїх переконань, вільно їх висловлювати, в тому числі, через засоби масової інформації, чи інші комунікативні системи. Свобода наукової, технічної і художньої творчості віднесена до складової частини системи основних прав і свобод людини. В її основі повинне лежати духовне начало, тому що бездуховної творчості не може бути. Людина сама обирає духовне кредо своєї творчості і її спрямованість.

Свобода творчої діяльності гарантується можливістю отримання відповідної освіти й всебічного розвитку особистості, організованим впливом на ці процеси держави та суспільства, розгортанням та пропагандою літературної, художньої та наукової творчості. Наприклад, в Україні створені й діють гуртки, що дозволяють за сприяння та допомоги професіоналів різного рівня розвивати свій творчий потенціал. Концепцією освіти творчі здібності виявляються, заохочуються й розвиваються на рівні дошкільної освіти. Так, в Україні створена широка мережа музичних, художніх та інших спеціальних навчальних закладів, Мала Академія наук, розгортається винахідницька та заохочується раціоналізаторська діяльність, на різних рівнях розвивається й підтримується література та мистецтво.

В останні роки при складних умовах формування прибуткової частини у бюджеті все ж збільшуються асигнування на освіту, наукові дослідження. Тож вкладаються відповідні кошти на відтворення творчої особистості. Крім цього, у всіх правових системах держави проявляють турботу про розширення емпіричної бази творчості. Це досягається шляхом надання права вільного використання результатів творчої діяльності, створення умов для безперешкодного чи відносно вільного доступу до носіїв результатів творчої діяльності, стимулювання виховання творчої особистості.

У зміст права на творчу діяльність включаються і обов'язки відповідних осіб щодо забезпечення вказаних вище прав. Це пояснюється тим, що

право може бути реалізоване за наявності певних передумов та осіб, які повинні їх створити, а також утримуватися від порушення прав.

Список літератури: 1. Яковлев В.Ф. Структура гражданских правоотношений // Антология уральской цивилистики. 1925-1989: Сборник статей. М., 2001 2. Шарп Ян Основы гражданского права Германии. Учебник. М., 1996. 3. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т. М., 1981. Т.2. 4. Теория государства и права: Курс лекций. Под ред. Н.И.Матузова, А.В. Малько. М., 1997. 5. Мерин Б.Н. Место гражданской правосубъектности в механизме правового регулирования // Антология уральской цивилистики. 1925-1989: Сборник статей. М., 2001.

Надійшла до редколегії 17.05.02

О.М. Мельник

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРИПИНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Припинення суб'єктивних особистих немайнових і майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності може здійснюватися різноманітними способами. Передусім право інтелектуальної власності припиняється, коли об'єкт правової охорони фізично гине, припиняє своє фізичне існування. Це один із найприкріших випадків припинення права інтелектуальної власності. Єдиний примірник будь-якого твору загинув, згорів в пожежі, затонув в морі тощо. Припинення права власності на об'єкт може мати місце лише тоді, коли загинув єдиний примірник твору і відновити його немає ніякої можливості. Це стосується лише творів науки, літератури і мистецтва, а також зафіксованих виконань, фонограм і відеограм та програм мовлення.

Що стосується об'єктів промислової власності, то важко уявити фізичну загибель такого об'єкта. Адже, щоб стати об'єктом промислової власності, він має пройти державну атестацію і реєстрацію. У разі загибелі оригіналу все ж десь залишаться його зафіксовані копії, за якими його легко буде відновити. Проте винаходи, об'єктами яких є живі організми, можуть загинути.

Суб'єктивне право на об'єкт інтелектуальної власності не припиняється в разі смерті його носія – фізичної особи чи припинення існування юридичної особи. У таких випадках суб'єктивне право інтелектуальної власності переходить до правонаступників – спадкоємців фізичної особи чи правонаступників юридичної особи.

Чинні закони України про інтелектуальну власність передбачають можливість спадкування інтелектуальної власності. У такому разі суб'єктивне право інтелектуальної власності припиняється для померлої фізичної особи, але виникає для її правонаступників.

При цьому слід мати на увазі, що в спеціальній літературі давно дискутується питання про те, які суб'єктивні права переходять в спадщину – майнові чи і особисті немайнові [1, с.143]. Щодо майнових прав, то всі однакостайні в тому, що вони можуть переходити за спадкуванням до спадкоємців, тобто майнові права суб'єктів інтелектуальної власності входять в спадкову масу [2, с.37].